

ERDÉLY NÉPE

NÉPRAJZI GONDOLKOZÁS SZERINT a népeket a hagyományosan, alig észrevehető vagy éppen ismeretlen utakon alakult szellemi és tárgyi javak összességének sajátossága különbözteti meg egymástól. Ebben a sajátos együttesben a leggyakrabban emlegetett megkülönböztető, a nyelv, csak egyetlen jel ezer meg ezer között. Az ismertetőnek nem könnyű a jelenségek végeláthatatlan sorából válogatnia, ha a részletes bemutatás helyett csak arra van módja, hogy néhány vonással jelezzen egy olyan végtelen idők alatt alakult, sokszínű, ágasbogas jelenségtömeget, amelyben a közösségbeli emberélet minden nyilvánulása benne van, az étkezés fakanala, a szilvaaszaló cserénye, a zsindely és bocskor formája csakúgy, mint a másvilágról való hit, a táncbeli bokázás vagy a beszéd diftongusai.

Az olvasó ezek tudatában bizonyára megfogja állapítani, hogy mi minden hiányzik azok közül a vonások közül, amelyek Erdély népe hű rajzához szükségesek, de vázlatunkból hiányoznak; egyebek közt azért is, mert figyelmünk most első sorban a magyarság arcára irányult.

A FALVAK JELLEGZETESSÉGÉNEK képét az avatatlannak kevésbé szembe tűnő településformán kívül különösen a telkek építményei adják meg. A községen belüli nemzetségek szerinti településnek különösen a székelyek között maradtak nyomai. A Bálintok utcájában a Bálintok, a Söstörök szorosában a Szilveszterek, a Pálfiak nevű falurészen a Pálfiak laknak („a Pálfiakon lakik“). A teleknek az erdőalj i övezetben legfelöllebb s Erdélytől nyugatra egyre csökevényesedő épülete nem a ház, hanem a csűr, a szalmás gabona és részben a szalastakarmány elraktározóhelye; de rendszerint benne foglaltatik a lovak istállója, szarvasmarhák pajtája, disznók óla is. Szinte monumentális alakú csűröket a székely bennvalókon látunk, amelyeknek nagysága ugyancsak meghaladja a házét. A szabadban való nyomtatás Erdélyben nem volt szokásos; a cséplés pedig a c s ű r p i a c á n történt (fedél alatt) s történik sok helyen még ma is. A nagy uradalmak nagy csüreiben régen, a cséplőgépek kora előtt, szinte egész télen szólt a kézi csép ütemes zenéje.

Az erdélyi építkezés hagyományos anyaga a fa; csak a Mezőség felé kezd sűrűbb lenni a paticsfal s magán a Mezőségen, amely fát-

lannak mondható, a sárfal. Ma is a legteljesebb mértékben faépítkezésű terület pl. Csík megye s általában a havasalji övezet, ahol, mint Csíkban vagy a háromszéki keleti szélen, a zszindelykészítés is a háziiparok közé tartozik. A faépítkezés hagyományából következik, hogy az erdők alján az ácsmesterséghez mindenki ért s aki házat épít, nem tudományért, legfennebb kézi vagy ígás segítségért megy a szomszédba. Szokás különben házat is kalákában építeni, éppen úgy, mint szilvát pattogatni. Az erdélyi ház legszembetűnőbb sajátása—az anyagot nem tekintve — nem külsőségeiben van, hanem bent a házban. Az a készüllet ez, amely miatt felerészben maga a fedél is épül, a tűzhely. Közel a földhöz, néha csak pár ujjnyi tapasztott kőpadkán épül s föléje vesszszöböl font vagy színes, díszes cserépcsempékből rakott jó alkatú füstfogó borul. Lényegében tehát azonos az úri házak kandallójával. Melegít és világít s tökéletesen szellőzteti a házat. Hogy sok fát fogyaszt, az az erdőelvi földön nem sokat számít. Eltanulta ezt a fűtőmódot a mezőségi románság is, ha mezőségi pásztornépek szokása szerint szárított állati trágyával kénytelen is benne tüzelni. Mezőségi nyári esték puliszkaforzó tüzének, füstjének alant terjengő illata a hortobágyi pásztortüzekeket juttatja eszünkbe, ahol szintén ez a tüzelőszer. A kandallószerű füstfogós tűzhely, amelyet anyaga szerint cserénynek, gógánynak, cserépe nek vagy a román szomszédságban kuptomák neveznek, főz, süt, melegít és világít s a házat tökéletesen szellőzteti. A székely ház levegője, különösen a fenyőtüzelésű helyeken, valósággal illatos; s igazában dögleletes levegőt csak a zárt tüzelésű magyar házakban tapasztal az ember, különösen a jó móddal épített boglyakemencés alföldi házakban. Az alföldi banyakemencés, a dunántúli füstös (= füstvezetés nélküli, szabadtüzhelyes), a palóc és felvidéki tökéletlen tűzhelyes kemencés háznál tehát az erdélyi sokkal tökéletesebb, egészségesebb. Az erdélyi házak is, mint ország-szerte, általában három helyiségűek. Közbul a pitvar, ettől jobbra-balra egy-egy „ház“, azaz szoba, amelyek közül azonban csak az egyiket lakják. Sajátos a székely ház középső, pitvarszerű része, amelyet eres-nek neveznek; elül-hátul deszkafalú s ez a deszkafal is cifrán kifűrészelt. Rendszerint ebben van a sütökemence, előtte padkáján füstfogótlan szabad tűzhely, olyanszerű, mint a palóc házé. Itt csak nyáron tüzelnek, főznek, tartózkodnak, télen csak kenyeret ha sütnék benne.

Az építmények között mint erdélyinek tartott sajátosságot meg kell említenünk a székely nagykapukat, a székely kapukat, amelyek a cintermeket s a jómódú székely belsőségek elejét díszítik. Valóban fejedelmi építmények. Ilyennek látta erdélyi útja során József császár is, mondván tréfásan, hogy mindenik mögött egy-egy uralkodótársa lakik. A korábbi romantikus szemlélok egyenesen „Ázsiából“ eredeztették ezeket a pompás építményeket s szívesen idézték melléjük Priskos Rhetor leírását Atilla palotájáról. Valószínűbb azonban, hogy mai formájuk szerint sokkal későbbi, részben újkori várkapuk, táborkapuk népies másai s a székelység egykori katonai hivatásában van a gyökereük. Régi mesterei a várak és táborok „abrákos molnárai“ lehettek.

Az erdélyi, nevezetesen a székely és torockai, kalotaszegi ház belső képe magasabb szintű lakásműveltség emlékeit őrzi, mint nem egy más magyar terület, egykori fokozottabb igények hagyatékaképpen. Úgy látszik, az európai divatokat zavartalanabb történeti élete folyamán hamarabb követte, — ha évtizedekkel vagy évszázaddal mögötte járt is — mint például a Dunántúl déli része vagy a palócság; előtte járt a még nem búzaexportáló Alföldnek s benne még Debrecennek is, amely utóbbinak egykori nyomorúságos földbesülyedt putriépítményeiről számszerű adataink vannak. Az ősi kezdetleges körülállózott házbelsőnek erdélyi magyar házakban alig vannak nyomai, nem úgy, mint például a palóc házban. A középkori eredetű szegeletre rendezett házbelső Erdélyben nemrégén még általános volt s a csúcsíves szabású nagy kamarás asztal valóban étkezőasztal volt. A renaissance-hozta színes, virágos bútornak Erdélyben nagyobb és kitartóbb divatja volt, mint bárhol az országban. A szövött holminak kényelemadó és díszítő szerepe szinte napjainkig érintetlenül megmaradt, s a függő rudak hagyományos ünnepi földíszítése (árúdravalókkal) pl. Kalotaszegen sűrűbben látható, mint bárhol az országban. Erdélyben ma is mindenütt szőnek.

Az erdélyi magyar és szász földön még szép számmal vannak csúcsíves szabású templomcskák s ezekbe beledolgozott korábbi románkori maradványok. Ha ezek az emlékek az idejét múltó művészettörténeti szemléletmód szerint csekély értékűek is, arra jók voltak, hogy a népi, monumentálisnak nevezhető faépítkezés és fafaragás módját, ízlésbeliségét a maguk korában, sőt jóval később is meghatározzák. Ezeknek az egykori magyar fatemplomcskáknak csak tornyai maradtak meg, azaz a tatárjárás után a templomokat jobbadán kőből építették, fából pedig csak tornyokat (haranglábakat). Az egykori templomépítő fatechnikát a szegényebb, erdőalji románság őrizte meg számunkra, akiknek fatemplomépítése még a XVIII. században is, sőt később is csúcsíves szabású. Keletre fordulva e formákat a Kárpátokon túl hiába keressük, mert élőföldjük addig terjed, ameddig a nyugati műveltség két legkeletibb népe, az erdélyi székely-magyar és szász, ezt az ezúttal stílusban jelentkező nyugati műveltség-hajtást elplántálta.

Ilyenformán nyomozhatjuk nyugatiságunk erdélyi emlékeit a népélet más tárgyi. és szellemi megnyilatkozásaiban is. Egyebek között a csúcsíves, renaissance, barokk jellegű bútornak is itt, a csíki havasok nyugati alján vannak legkeletibb határai; a részben hasonló jellegű erdélyi magyar-székely és szász öltözet is ilyen határjelző. Kétségtelenül el fog jönni művelődéstörténetünk s benne művészettörténetünk tudományának az az ideje, amikor a kutatás nem elégszik meg azzal, hogy csupán a korok legmagasabb szintjén élt nagyműveltségű és bő pénzü fejedelmek, főurak, főpapok és városi polgárok ránk örökített előkelő, de szórványos emlékeit tartsa számon, hanem a mélységeket is meg fogja ásni, kutatva azokat a vékony erecskéket, amelyekeken ha szegényesen, félreértve és megkésve is, de ezer rejtett úton a napban fénylő, pompázó, drága alkotások szerény másai a nép legszélesebb rétegeibe leszivárogtak; még oda is, ahol ünnepi eledel-

nek számít a túróspuliszka s ahol a nappal (legénytelen) fonóba meghívott vendég leánysereget a vendéglátó, délben, főtt krumplival és hideg, nyers káposztacikával vendégeli meg. A nyugati műveltség legkeletibb bástyájába nemcsak katonai erények, politikai állásfoglalások, fejedelmi intézkedések, törvény és igazgatás falállító erői vannak beleépítve, hanem a mélyben ott vannak azok a széles alapok is, amelyeken ez a bástya felépülhetett, s amelyektől megelkesült. A magyarság legkeletén, a Kárpátok aljában sorakozó székely templomcskák Szent László-freskói mélységes szimbólumok.

HANEM TÉRJÜNK VISSZA a mindennap nehéz erdélyi életére. Az erdőelvi földnek legfennebb középső tájai alkalmasak arra, hogy a lakosság tisztán mezőgazdálkodásra alapítsa megélhetését. Az erdők alja s az erdőövezet erre nem alkalmas s a valamelyes gyér hasznú szántás-vetésen kívül főleg állattenyésztésre, fatermelésre, különböző iparokra s ezzel együttjártó kereskedésre utalja a lakosságot. Alföldi ember álmélkodva nézheti, hogy milyen oldalakat szánt fel nemcsak a közszájon forgó Gagy község, de számtalan más osztályos társa is. Embernek és baromnak keserves munkahelyek ezek, ahonnan kerékfordulat nélkül csúsztatják le a rakott szekeret, a termést; a szálas termelvényt sohasem nyomórúd nélkül. Az ilyen helyek tájéka az autarkias, háromfordulós rendszerű gazdálkodás területei, ahol a szétosztott pántlikaföldekből álló határ tagosítását még csak szóba sem lehet hozni. A rend: ugar, szemes termény, kapás növény; az utóbbi rendszerint tengeri, erdélyi szóval: törökbúza. Az ugart (nyomást) legeltetik, a gabonát ma is sarlóval aratják s nem kaszával. Erdélyben ez a szó: aratni — csak sarlóval való munkát jelent. A háromfordulós rendszerben a tarlót is legeltetik. Az ugart a foltokként szükséges bővebb trágyázás végett kosaraztatják, azaz a juhok szétszedhető aklát (a kosarat) más-más helyen állítják föl.

Mínthogy Erdélynek mezőgazdálkodásra alkalmas középső része, különösen a Mezőség, fatlanabb dombvidék, ahol csak az uradalmaknak, egyházaknak vannak a hegytetőkön kisebb, néha csak pár holdnyi erdei, ez a terület jó fogyasztója a hegyvidék faiparának s egyúttal élelmezője a hegyi lakosságnak. A hegyek népe, különösen a székelység, készít szekeret, szuszékot, disznóólat, létrát, szövőszéket, vékát, mezőgazdasági szerszámokat, kosarat, szalmakalapot, cseréholmit, deszkát, zsendelyt stb. Némelyek „kereket falazni“ járnak a Mezőséget. Utaznak, háznak s ipari termékeiket búzára, de szívesebben tengerire cserélik el. Az utakon mindennapi látvány a borszékvidéki borvizes székely, aki szénsavas vízzel kereskedik. Székely kereskedelmi cikk a tengelykenő „degett“ is, stb. Egy-egy falu egész népe fazekas, mint például Jára, Korond vagy Csíkmadaras. Erről az utóbbiról mondja a székely tréfa:

Ez a falu Madaras,
Itt a pap is fazekas.

Egyes falvak ősi soron specialisták s messzi vásárokon is erről ismeretesek. Régen vasverő falvak is voltak, mint például Torockó, ahon-

nan ásóval, kapával, ekevassal fél Erdélyt ellátták. A gyáriparok olcsó termelésével ezek a kisiparok, háziiparok súlyos válságba kerültek s dolgozó népük napról-napra nagyobb nyomorba sodródik. Torockó vasipara egykor kivételes jólétet teremtett s ebben fejlett olyan színessé, gazdaggá e község öltözködése. Egy-egy menyasszony kelengyéje például ezer forintba is békérelt. De a „verők“ ma hallgatnak s a viszonylag magas igényű lakosságot a hegyekből alászálló románság szorítja ki.

A háziiparok között egyetemes elterjedésű az asszonyi munkájú fonás-szövés gyapjúból és kenderből. Mindkettő nyersanyagát maga a nép gazdálkodása termeli. Még a múlt század közepén is az öltözetnek majd minden anyagát a háziipar szolgáltatta. A fehérnemű kendervászon volt s a felsőruhafélék is vászonzól vagy házi szövésű gyapjúposztóból készültek. A posztó kallósát, ványolását (döngölését) erre épült ványolók, malomkerékkel hajtott döngölőművek végzik, így a szászok és székelyek között. De a havasi románság körében olyan kezdetleges posztókallókat látunk, amelyek minden valószínűség szerint olyan régiek, mint maga a szövés mestersége. A gyapjú máig megtartotta jelentős szerepét, de a kendert újabban a színes, készen vett gyapjúfonál kezdi fölváltani. A bocskor régen általános volt, s azt szintén házilag szabták. A sapkát falusi kontár szücsök is készítették s egyes falvak népe fonta és varrta az Erdély-szerzte mindkét nem közt kedvelt szalmakalapokat.

A régibb szabású öltözetek közül megemlíjük a székely férfiruhákat. Szűk rövid mellény, szűk, rövid zsinóros gyapjúkabát (kürti), olyan szűk nadrág (harisnya), hogy a bolha is visít alatta, cepők vagy bokoncs, újabban csizma. A kürti helyett viselnek szinte „bokigéő“ gyapjúposztó (harisnyaposztó) kabátot is, többnyire zsinórosat, barnát, inkább felálló gallerral. Ez lehetett az egykori lófők köpönyege (zeke). A fejen báránybőr süveg. Vidékenként más-más színű harisnyaposztó s más-más színű zsinór, vitézkötés és hajtóka. E székely ruhafélék bizonyára sokat megőriztek az egykori ezredek vagy nagyobb közületek katonai jelzései közül, talán nemcsak a határőrvidék szervezése óta, hanem korábról is.

Színesség és mutatósság dolgában a székelyt meghaladja a kalotaszegi, s különösen a torockói, kivált a női öltözet. Ezekből nem egy ruhaféle múltját a középkorig nyomonzhatnók.

Igazi ősiségeket, el egészen az őskorig, öltözetben is, egyebekben is a románság havasi és havasalji része őriz, éppen úgy, mint általában a Balkán. A mezősegi románság öltözetben és sok más tárgyi tekintetben középtű áll a székelység, kalotaszegi magyarság és a szászok között, többé-kevésbé legközelebbi szomszédaihoz igazodva. Nyugati hatások megkésve érkeznek hozzá: az alföldi széles karimájú posztókalap 60—80 év múlva érkezett el a Mezőségre.

A díszítő művészet elemeinek mértanias jellegű ősrétegét, amelynek másai az őskorban és más földrészek természeti népei birtokában is megtalálhatók, nálunk leghívebben a románság őrzi, amelyet a legújabb idők nem érintettek az európai történeti stílusok hatásai.

A történeti haladásban elüljár a szászság; a magyarsága székelység a nyomában. Legszebben tanulmányozható ez a hímzéseken, amelyek egészben véve a szőttestechnika kényszerű díszítményeiből keletkeztek. A szőttés eredetű szálánvarrott legszebb, legváltozatosabb példái a székelységben találhatók meg. A nyugathoz közelebbi Kalotaszeg s részben a mezőségi magyarság, valamint a Kisküküllő-menti székelység már írás (rajz) után is hímez, szálszámlálás nélkül, de a díszítmények elrendezése ma is mértánias. Bár a székely főemberek ivadécai házában s a templomi fonalas holmi közt szép régi renaissance ízű darabokat látunk, a székely közemberek asszonyai ezeket sokkal kevésbé utánozták, mint a felvidéki jobbágy tótság a maga uraiét és egyházáét. A székelység ilyen tanuló iskolára nem volt ráutalva.

Erdélyt a népi díszítő művészet leggazdagabb területének szokták tekinteni. Ami a nagyobb tárgyak faragását s részben a hagyomány szerinti szövést, hímzést illeti, ez a vélekedés helytálló. Más országrészhez képest többet őrzött meg a fél-népi, festett bútorokból, s a részben hasonló jellegű cserépholmikból. A cserépholmikát nézve, megállapítható, hogy a Felvidék, nevezetesen Nyitra és környéke területét kivéve, csupán Erdélyben vehető észre határozottan a régen újkereszténynek emlegetett, újabban nálunk is habánoknak elkeresztelt német eredetű anabaptista jeles iparosok hatása, akiket Bethlen Gábor telepített meg Alvincen. A kiváló régi cserépholmit a szászok azóta is alvinci edénynek nevezik. Cserepeken Erdély kedvelt színe, legalább hagyományosan, a fehér alapon kék, zöld és barna, ritkábban sárga szín. Típusosak a kalotaszegi ugyancsak újkeresztény hatású győri nevű edények, s a sajátos színű és díszű székely b o k á j o k (kancsók). A legősibb díszítőelem-hagyatékot, tisztán mértánias formákat, a székely tarka pokrócokon látjuk, ilyeneket a magyar nyelvterületen egyebütt nem is készítenek. Ugyancsak ez ősiségek közé sorozhatjuk a nők számára készült szövőeszközök díszítményeit. Talán ennél is becsesebb csoport a ma már igen gyéren felbukkanó szarvasagancs-puskaporttartó és a fakéregből készült apró, sótartó dobozféle, amely két tárgycsoport díszítése a legtöbb rokonságot mutatja egyes őskori tárgyakéval. Ezeken óeurópai hagyományokat őrzünk. Erdély a tarkaság, szingazdagság iránt, legalább a hímzés-féléken, sokkal inkább tartózkodó, mint más, cifraszűrös, cifraködmönös, tarkahímzéses magyar országrész. A hímzések színe fehér, kék, piros, fekete; ezek is csak egyenként. Csupán a kék-piros együttes gyakoribb. A tarka hímzéses szücsbolmi Erdélyben csak újabban kezdett hódítani. Korábban bőrholmit is, posztómunkát is csak azonos anyagú, színes applikációval, rátétmunkával díszítettek. Ami nagyon cifra, tarka, arra az erdélyi magyar gyakran használja ezt a szót: beszerikás, ami szertelen tarkaságot jelent. (A szó eredete: biserica, annyi mint ,román templom⁴, amely kezdetleges színes képekkel, fafaragványokkal, aranyozásokkal, szöttésekkel zsúfolt szokott lenni.) Viszont eléggé tarkák szoktak lenni az újabb udvarhelyszéki nagykapuk. A régi háromszékieken vagy a legrégibb (1670-ből való) mikházi kapun szinte teljesen hiányzik minden színezés s a művész a faragásba tette belé minden tudását. Fatárgyakon

egyébként, mint a hímzések nagyobb részén, a kék és piros szín volt szokásos. Még temetői kopjafákat is festettek ekképpen.

Külön jellemző fejezet az erdélyi konyha. Már magának a konyhának fölszerelése is többnyire gazdagabb, mint a magyar terület javarészéé. Abból is következik valami, hogy figyelemreméltó régi szakácskönyveink szinte kivétel nélkül Erdélyből maradtak ránk. Az ételkészítés művészetének itt vannak legrégebbi írásba foglalt magyar hagyományai. E könyvek legínyesebb fejezeteinek főforrása, mint annyi más erdélyi műveltségüneménynek, kétségkívül a magyarságot egykor egymagában reprezentáló fejedelmi udvari élet s az ennek körébe tartozó rendek ízelő hagyománya. A nép széles köre e hagyományok teljességét természetesen nem ismeri, s még kevésbé gyakorolhatja, már csak anyagi tehetősége alacsonyabb szintje miatt sem. De azon az úton, amelyen minden idők műveltségjvai felülről lefelé haladnak vagy legalább szivárognak, e hagyományok idők folyamán a népi konyhának is erdélyi ízt adtak. Az erdélyi konyhát nem a bőség, hanem az étrend változatossága s különösen az azonos nyersanyagok sokmódú elkészítése jellemzi. Hogy az azonos előkészítésű ételféléknek még formájuk szerint is más az íze, azt talán csak erdélyi ínyek méltányolják kellőképpen. Húslevesbe mindenütt főznek gyúrt, nyújtott tésztát, de hogy más íze van a hosszúlaskának, mint a kockának, eperlevélnek, reszeltnek, darának, csipedettnek vagy csigatésztának, nem minden magyar helyen tudják tudva. A töltött káposztába nem lehet rántást tenni, s nem sokat ér gyöngyös és hájszeles s néhány darab füstölthús nélkül. E nélkül kár hozzá is fogni. A májasba mazsola is kell, hogy enyhítse a máj keserűségét, de kolbászt kár elrontani paprikával, mikor legfeljebb bors való bele, esetleg valamicske fokhagyma. Füstölthúsos tört fuszujka (paszírozott paszuly) mellé káposztacikát (egészben savanyított káposzta-cikkek belseje), de fuszujkaleves mellé hagymát kell adni. A palacsinta nem akkor jó, — mint ahogy elvastagodott ínű mástáji magyarok gondolják — ha vastag, hanem ha mentői vékonyabb, s a pánkó (fánk) sem akkor, ha szájunk szélén lecsordul a zsír belőle. Tudni kell, hogy melyik ételhez a marhának melyik részéből lehet vagy nem lehet bizonyos ételeket készíteni, s melyik ételhez kell a húst a rostok irányában hosszába vagy keresztbe vagdalni.

Erdélynek számtalan sajátos eledele van, s nem egynek keleties a mellékíze. Ez a keletiség a török és az örmény konyha tanítása. Többre értékeli a fűszerféléket (a kertekben is többet termelnek), különösen a hagymát s nagyobb a becsülete a méznek és nádméznek (cukornak). A legősibb csemegék egyike a kászuba (fakéregbodonba) gyúrt, mézbe tört mogyoró, az örmény *d á l á ú z i* kezdetleges elődje. Régi vásári csemege a tordai és a székelypogácsa az utóbival együtt árulják a fenyővizet (borovicskát). Mint a kunok közt a paprikásbürge, olyan ünnepi népi eledel Erdélyben a *berbécstokány* (berbécs = kos), amelyben legalább annyi a hagyma, mint a hús. Szegényember hagymatokánnyal is beéri, ami majdnem olyan, mint az előbbi, csak a — hús hiányzik belőle. Erdélyi étel a roston sült flekken (fléken, leggyakrabban berbécsből),

az örmény eredetű hurutosleves, a parázstűz mellett süttött kürtöskalács s számtalan más. Sok a rántás nélküli árva-étel. Szeretik a gyümölcsből és zöldségből készült levesféléket. A legszegényebb háznak is van veteményeskertje s a legtöbbnek gyümölcsöse.

A kenyér csak jelképesen mindennapi, mert a szegénységnek — s ide tartozik a lakosság jóval nagyobb része — naponként való eledele a friss tengerilisztből — erdélyi szóval töröbúzaliszt, máléliszt, puliszkaliszt — főzött puliszka. Rendszerint minden étkezésre frissen főzik (még a hetetszaka erdőn dolgozó férfiak is) s olyan keményre keverik, hogy cérnával szokták szeletelni s kézből harapják, mint a kenyeret. Minden kenyérmellévalót esznek puliszkával: levesfélét, főzeléket, húsokat, sőt a tejfölös paprikás-csirke puliszkával úri házakban is nagyratartott eledel. De rakják is rétegesen szilvaízzel, juhtúróval, töpörtyűvel s némi zsírral megrotyogtatják. Vannak nagyúri házak is, ahol minden este fölkínálják a tejes és túrós puliszkát, mert mindig van belőle frissen, ez lévén a nem konyhai bennkosztos cselédség majd mindennapi vacsorája. Gyakran nem is szakács vagy szakácsné keveri, hanem a darabant (= hetes, udvaros), kocsislegény, bojtárféle stb. Erdélyben ez a szó: túró — mindig juhtúrót jelent s a tehéntejből készültnek tehéntúró a neve. Töröbúzalisztból sütnék is, kenyérszerű máiét; de sütik a máiét tepsiben is, tejjel, sütemény gyanánt (t e j e s m á I é). A különleges erdélyi eledel közé tartozik a b á l m o s, amelyet ugyan-csak puliszkalisztból és b á l m o s n a k v a l ó b ó l főznek; az utóbbi a juhtejből készülő nyers sajt (l á g y s a j t) másodszori nyomkodásakor kiszorított vajos savó. Természetesen van Erdélyben kenyér is, hiszen csak maga a Mezőség is búzakenyérrel tarthatná Erdély egész lakosságát. A nép szegényebb és nagyobb fele rostálatlan, mosatlan búzát, kétszerest őröltét, s a fátyolszítát nem ismeri, sőt süt szítálatlan lisztből is. Ebből bizony nem lesz fehér kenyér, hanem nehezen kelő, ragadós, fekete.

A bükköveget alján az ősi gyűjtögető gazdálkodás érdekes terméke a bükkmakkolaj, amelyet a sajátos szerkezetű olajütőkben ütnek és sajtolnak. Böjti eledeleket tesznek vele lecsúsztathatóvá. Ugyané tájon egyes falvakban minden házban megtalálható az ecetes hordó, benne aranysárga, ízletes almaecet, amelyet az erdők vadalmafáinak gyümölcséből készítenek. De savanyítanak erjedt juhsavóval is.

Bár a szőlőt — már ahol megterem — igyekeznek karikás műveléssel a föld melege közelében tartani, az erdélyi borok így is savanykásak, de tüzesek. Erdélyi ember ezt szokta meg (borvizesbor!) s a maga erdélyi rizlingjével (— Isten ments az olasz rizlingtől! —) még együtt sem hagyja említeni az édeskés badacsonyit. A kerti vinkókhöz szokott „magyarországi“ embert az erdélyi bor hamar megtréfálja.

Ha bor nincs a Székelyföldön, annál több a borvíz. Egyes székely falvakban vagy például Székelyudvarhely városában aligha van valaki, aki otthon egység vizet ivott életében, mint szénsavas ásványvizet.

Hogy egyikben petróleumillatú methangáz (s z e j k e v í z!), a másikban záptojásszagú kénes gázok vannak, az élvezetet ez semmiképpen sem zavarja.

A SZELLEMI HAGYOMÁNYOK világában legszembeűnőbb s legkőnyebben tanulmányozható s ezért aránylag elég jól ismert megnyilatkozás a nyelv. Erdélyben három jelentős nyelv él, a magyar, szász és román. A kölcsönhatás csak a kevert nyelvű területeken szembeűnő. Bizonyos fogalomkörökben nagymértékű a románság szókészletének a magyarból kölcsönzött része. A románság viszont különösen az állattenyésztés, s ebben is kivált a juhászat mesterszótárából adott kölcsönszókat a magyarságnak, különösen azóta, amióta a juhászságot a magyar gazdák is román eredetű bácsokra, pakulárookra bízta. Már 1711-ben megállapítja a tordai tanács, hogy juhászaira magyar ember nem kapható, erre a mesterségre tehát oláhok is felfogadhatók, s ezek a város területén megtelepülhetnek; más oláhot telepíteni nem szabad, mert féktelen, vérengző. (Egyébként abból, hogy a székelység a középkorban ökörrrel fizette a királynak földbérjellegű adóját, arra lehet következtetni, hogy állattenyésztésének fő állata a szarvasmarha volt.)

Az erdélyi magyarság nyelvi tekintetben két félre különül, erdélyi magyarra és székelyre. Az előbbinek legjellemzőbb, bár nem általános sajátága a középső nyelvállású, ajakhangok képzésének megingása vagy éppen pusztulása (mondák, törek, ülek, vagy éppen mandak, terek, hazam). A székelyt a sok nyelvjárasterület s különösen az éneklő hangsúly jellemzi, amiről a góbét azonnal felismerik Erdélyben is.

Erdély nyelvjárásaiban szinte az egész magyarság nyelve él, sőt szűkebb körre szorítva él magában a székelységben. Alig van olyan, a laikusnak is szembeűnő, kivált régi nyelvjárasi tünemény, amelyet Erdély s különösen a székelység valamely részében meg nem találhatnánk. Erdélyt általában a hosszú magánhangzók kedvelőjének tartják s valóban nemcsak ilyeneket hallunk: vidék, jogász, m ú t a t, de nagy területen, mint a Tiszántúl is, hosszú minden magánhangzó a szótagzáró l, r, j hangok előtt: gondol, s ó r, f ó j t. De Háromszéken éppen úgy röviden ejtik az ur, kút, viz, bíró, búza szavak magánhangzóját, mint a Dunántúl nagy részén. Az ember nemcsak Szegeden embör, hanem a székely nyelvterület hosszú vonalán, sőt itt-ott Kalotaszegen is. Tor dán vagy a keleti székelyek közt éppen úgy halljuk házo, má jo, j ár j o, mint néhol a Dunántúl. A keleti székely területen éppen úgy hangzik a level, tehen, nehez, madar szó s a kézvei, lábval ragozás, mint a jó palócok ajakán s minden nap hallható az ä hang rövid alakja, az ä a székely beszédben is, mint az Ipoly mentén, bár csak bizonyos hangtani helyzetben: apám, kaszál. A király, székely szavakat Dunántúl királ, székel-nek, egyebűtt kiráj, székeinek ejtik, csak a palócos jellegű területeken ejtik ki igazán az l y hangot; de így ejtik egy erdélyi nyelvjárás-szigeten is, a szebenmegyei Szakadátan. A sziép, zűöd s ezek visszája, a széip, zűüd

diftongusai nem kizáróan a nyugatmagyarországi, illetőleg a Mátra-vidék vagy a Tiszántúl nyelvi sajátosságai, mindkettő megvan a székelység nyelvjárásaiban is. Keleti székelyek közt csakúgy meg-együk (= megesszük) a borsostokányt, mint Tolnában a lecsót. Az ikes ragozást s az igeragozásbeli idő- és állapotkombinációk régi hagyományú alakbeli gazdagságát egyetlen élő nyelvjárás, sőt az irodalmi nyelv sem őrizte meg olyan híven, mint a székely: jár, jár a, jár vala, járt, járt volt, járt vala, járt lesz, járt volt lesz stb. Ha a háború utáni román filológusok nem egészen politikamentes magyarázatai vagy — ami mindegy — a politikusok egészen filológiamentes elképzelései szerint a székelység, „elmagyarosodott. románság, mivel magyarázható a székely nyelvjárások nagy tarkasága? Kittől tanulhatott a székely nemzet ennyi-féle magyar nyelvet? Ha ez a politikába oltott balkáni filológia sok kárt nem tesz is, azért az erdélyi nyelv körül kétségkívül vannak veszedelmek. Nem az, hogy a mai erdélyi magyarok a puliszkát mamaligának, a kertészt gredinának, a vonatot Irénnek, a menyecskét nevéstának kezdik mondogatni, — egyelőre tréfából, de amiből később komoly dolog válik — hanem mindenekelőtt a magyar nyelv zenéjének, fonetikájának veszedelme, nevezetesen az idő'mértékbeliségek megingása, a rövid és hosszú magánhangzók határozott különbsége tudatának elhomályosulása. Ez a nyelvi elfajzás a román nyelv hatása. A román nyelvben a rövid és hosszú magánhangzók megkülönböztetésének nincs jelentősége, nem úgy mint a magyarban. Ennek a megingásnak szomorú tünete a kevert lakosságú területeken a háború előtt is megvolt, ma azonban, sajnos, még a székelyudvarhelyi bennszülöttek nyelvéből is kiütöközik. Ez a mondat például: édes apám is kérje meg, ma már székelyek szájából is hallható így: édes apám is kérje meg, azaz valamennyi magánhangzó röviden. Sajnos, a román nyelvi hatással foglalkozó magyar nyelvészek s a nyelvhelyesség hivatott őrei ezt a súlyos megbillenést eddig nem vették észre s nem emelték köztudatra. Az a nyelvi tünet ez, amely mint a dgányos beszéd jellemzője, nagyközönségünknek — legalább a színpadok népszínműveiből — régi ismerőse.

Az erdélyi nyelv iránt a kegyelet is tiszteletet parancsol, mert jelentős része volt irodalmi és köznyelvünk kialakulásában. Minden irodalmi és köznyelvnek valamely nyelvjárás az alapja, akár terjedelme adta súlyánál fogva, akár mert magasabbrendű, utánzásra méltó műveltség hordozója, akár nagyhatású író szülötteinek példaadása révén. A könyvnyomtatás, e fő irodalmi-nyelvkötő találmány elterjedtsége óta, a török hódoltság és az egyidejű részleges „német királyság. tartama folyamán a nemzeti gondolat hathatós képviselője Erdély — s magyar köznyelvvé az erdélyi fejedelmi udvar, a körötte kialakult erdélyi úri társaságok, az országgyűlések, törvények, hivatalok, az Apor Péterek, Kemény Jánosok, Bethlen Miklósok beszélt (nem székely) magyar nyelve válik. Pázmány Péter — egyébként maga is a Partium szülötte — csak betetőzte azokat a falakat, amelyeket az erdélyi közélet szereplői építettek irodalmi és köznyelvünk alapjául.

Az erdélyi községneveknek és egyéb helyneveknek az az érdekessége, hogy legnagyobb részük Erdélyen kívüli magyar területen is megtalálható. Ez a szótári anyag legbecsesebb okmánytárunk az első foglalás kérdésében. Ezt a régi szókészletet a románság hagyománya is gyarapítja. Az ilyen erdélyi román családnevek: Sin dean, Dămbian, Uilăcan, Sărmăsan: Szind, Domb, Újlak, Sărmás magyar községek nevét hirdetik. Sőt a mezősegi Budălăcan családnev megőrizte Budatelke korábbi Budalaka nevét, mint ahogy nem egy más magyar tulajdonnév is csak a románság útján maradt ránk, mint például Botfalu korábbi Bőd neve, amely egyúttal székely nemzetségnév is.

Alig van még egy magyar nyelvterület, ahol olyan nehéz volna a genealógia művelése, mint a székelyek közt. A székelység — úgy látszik — jóval tovább őrizte az egynevűség szokását, mint más magyar nyelvterület. Ez az oka annak, hogy egy-egy községben a családneveknek száz százaléka is keresztnév: Ábrahám, Demeter, Dénes, Ferenc, Pál, Péter stb. Ezekből ered aztán a sok Pálfí, Péterfí, Győrfí, Áronfí s egész csomó becéző keresztnévből származó családnev: Demeterből Deme, Döme, Domokosból (székelyül: Damokos) Damó, Benedekből Bene, Bede, Bedő, Ambrusból Bums és Borús, Salamonból Sala s számtalan más. Akit ma Szilveszternek hívnak (de csak Söstör néven emlegetnek), ezelőtt hetven-nyolcvan évvel még Serestelynek van elkönyvelve a matrikulában. Aki ma Damó, esetleg ezen a néven is keresheti az őseit: Damokos. Egyébként a székely névöröklés gyakori rendje ez volt: Péter Barabás fia: Barabás Pál, ezé Pál Dénes, ezé Dénes Mihály. Vagy így: Barabási Pál, Pálfí Dénes stb. Szembetűnő, hogy a székelyek mennyire kedvelték a legújabb időkig a bibliai neveket; az Ábél, Ábrahám, Áron, Dávid, Jákob, Ézékiel, Mózes, Zakariás, Sámuel (Sámel), Salamon éppen olyan közönséges keresztnemek, mint családnevek.

Ha a székely kiszáll falujából, szívesen jelzi kilétét pontosabban is, így: udvarhelyszéki etédi Pálfí Péter. Ez szükséges is olyan nemzetben, ahol ezerszámra vannak a Pálfí Péterek. Ez a szokás a magyarázata annak, hogy a „Magyarországra“ kiszármazott székelyek is gyakran írják nevük elé, mintegy előnévül, falujuk nevét, anélkül hogy ez egyúttal idekint szokásos nemesi előnév volna. Itt jegyezzük meg, hogy Erdélyben a nevek ipszilonnal írása nem szokásos; nem írták a fejedelmek sem: Apafi, Barcsai, Rákóczi. A fonetikus írás elve szerint a hangjelölésben nincs különbség köznévi és tulajdonnévi között; ebben a józan felfogásban Erdély volt a példaadó.

Ha már az írásnál tartunk, említsük meg, hogy a jobbról balra haladó ősmagyar rovásírás minden emlékét Erdély őrizte meg; csak legújabban is két becses emléke került elő a bögözi ref. templom freskójáról s a derzsi unitárius templom egyik téglájáról. Ezek a legkézzelfoghatóbb jelek ősi műveltségünk egykori (honfoglalás előtti) török kapcsolatairól.

A KÖLTÉSZETI HAGYOMÁNYOK körében különösen az epikában gazdag föld Erdély. Az egész országból együtt sem kerül elő

több, dallamával együtt élő, históriás ének, ballada, mint magából Erdélyből, kísérve gazdag változatok sorától. Ha egyik-másiknak tárgya a román népköltészetben is megvan, mint például a Kőműves Kelemenné, ez csak a járatlanokat ingerli a kölcsönzés kérdését tisztázni akaró vadrózsa-pörökre. A magyar népballadák indítékai között szembetűnő a magasabbrendű erkölcsi tételek szerepe, szinte elmaradhatatlan az erkölcsi igazságszolgáltatás.

A költéssel együtt élő dallamok sorában ama három történeti réteg, amelyet zenekutatóinknak sikerült megkülönböztetni, általában sokkal gazdagabban és tipikusabban van képviselve Erdélyben, mint egyebütt. Nemcsak az Ősréteg, pl. a jobbára alkalom és hangulat szerint rögtönzött siratóénekek, hanem ama középréteg is, amely felülről, egykori muzenéből alákerült szállomány, s amely gyér adatolású, igen hézagosságot tartalmazó zenetörténetünk egyes kérdéseinek megvilágítására igen becses hagyomány. Különösen szembetűnő a dallamok díszítésében való gazdagság. Hogy az ősi réteg jelenségei között egyik-másik más népekével rokon vagy azonos, abból nem mindig következik az, hogy kölcsönzés, hanem az a fölismerés, hogy bizonyos közös jelenségek egy nagy európai vagy talán eurázsiai műveltségkor ősi közvagyonához tartoznak, ahogy ezt például a hangszerek formáiban vagy a puskaportartó szarvasagancsok, a kéregmunkák és szövés díszítésmódjában is megfigyelhetjük. Ilyen ősiség a zenében a siratóének, s a székelység keservesnek nevezett dallamcsoportja, amelyet az avatatlan oláhosnak lát, különösen az a figyelő, aki alig hall egyebet, mint népzenei természetű nótáink legújabb, harmadik történeti rétegének darabjait, amelyeket zenei műdalköltészetünk bővebb és könnyebb súlyú termelése ma egyedüli irányadónak tart. A régi hangszerek közül említsük a szádok-kürtöt (fakürt), a csángó kobzát, a csángó boricasok, a maroszséki gircsózók zörgős ölszerelesét, a csíki tekenőgardont, a csángó bikát (höppögetőt). Egyébként a székely tánc cigánybandája nem lehet el cimbalom és kalánéta nélkül.

AZ ÜNNEPI alakoskodó szokáshagyományok egyik legérdekesebbike, a székely regölés, a téli napfordulat évkezdő pogány ünneplése, oly elemeket őrzött meg, amelyek az egyébként bő szövegváltozatú dunántúli emlékekben hiányzanak. Egyes helyeken, pl. Maroszséken, ma is jár az egykor a regöléshez tartozó szarvasjelmezű alakoskodó, akinek hívebb jelmezű alakváltozatai az erdélyi románság között élnek. Viszont a regölés nagymúltú hivatalos helyettese, a betlehemjárás, bedehemezés, sehol az országban nem olyan komoly és bő szereplőkarú játék, mint a magyarság legkeletibb határain, Csík megyében. Tudunkkal csak a Nyárad mentén szokásos a betlehem templombavitele, oltárrahelyezése, a járulékos gyermeki éneklés kíséretében. A középkori templomból kitiltott forma késői és távoli maradványa ez.

Kétségtelen, hogy a tánc-hagyományok dolgában is Erdély a legeredményesebben kutatható terület. Nemrégén csupán Csíkban tizenhétféle alkalmi tánc dallamát jegyezték fel. A férfi magános táncnak,

valamint a verbunkos-szerű katonatáncnak, a férfiegyüttes legényesnek sehol sem él annyi változata és olyan gazdag díszítőelem-készlete, mint különösen a Székelyföldön, egy hivatásos katonanemzet táncművészetében. Köztük ma is sokkal sűrűbben pattog a táncszó, a táncolás pillanatnyi hangulatainak sokszor rögtönzött, többnyire rimes nyelvi kifejezése.

A tréfás, gúnyos dalok, a magyar néphumor kiapadhatatlan forrásából legbővebben a Székelyföldön áradnak. A tréfacsinálás és tréfakedvelés egyébként a góbéság egyik fő jellemvonása. Maga a székely mondja, hogy neki két esze van, ami azonban nem jelent egyebet, mint hogy cselekvése előtt előbb szereti meggondolni a dolognak mind elejét, mind végét, lehetőleg minden eshetőségét. Ekkor dolgozik az egyik ész a nehéz helyzetekben, váratlan fordulatok előtt, idegennel folyó tárgyalás, ügylet vagy csak beszélgetés során, ami mintegy tréfás előcsatározás; kitérő feleletek és tréfás kérdések színes, de sokszor stereotip sorakozása, hogy idő jusson a helyzet fölismérésére. Ez alatt a nyert idő alatt a másik ész a végleges állásfoglalás előkészítésén dolgozik. Kezdetlegesebb fokon, ahol idegenekkel való érintkezésre van a nép utalva (a székely utazó iparos, kereskedő is), általában nem ritka jelenség ez. Ha a helyzet tiszta, a székely éppen olyan egyenes, kíméletlenül szókimondó és szótartó, mint bármely más magyar testvére.

A szokások fogalma alá tartozó jelenségek körében egyes jogszokások hosszú élete tűnik szembe. A földközösséggel kapcsolatos jogszokások néhány ősi emléke (első foglalás, bogáti jog), a közbirtokosság! erdők használata körüli szokások, a büntető eljárásbeli tetemrehívás és halálújtás, a bűnös megkiáltása, a perdöntő bajvívások s egyebek, más magyar területről régebben kivesztek, hogysen emlékeznének is rájuk. A jogtalan elbarázdolások miatti villongások például a székelység területén még a múlt század 40-es éveiben perdöntő bajvívásban (megküzdéssel) dőltek el, hatósági személyek jelenlétében.

A múlt század második felében még sok helyen megvolt a kopjás temetés szokása a hagyomány szerinti vitézlő családok férfitagjainak temetésén, amikor a menetben kopját tartottak, amelyet aztán a sír fölhintolása után a hantba ültetett, díszesen faragott kopjafa csúcsába állítottak. Ilyen kopjafák a beleszúrt (nyeles) zászlócskákkal az udvarhelyszéki köröndi temetőben ma is láthatók.

ERDÉLY a sokfelekezetű országrészek közé tartozik, bár néhány összefüggő kisebb területe egy vallásfelekezeten van. Csík megye pl. egészen katolikus. A felekezeti tarkaság legszembetűnőbb pl. Erdély kis városaiban, mint pl. Tordán, ahol a katolikus egyháznak 2, a reformátusnak 2, az evangélikusnak 1, az unitáriusnak 1, a görög keletinek 1, a görög katolikusnak 2, az izraelitának 1 temploma van. Vannak 1000-en aluli lélekszámú falvak, ahol 4—5 felekezet tagjai élnek egymás mellett néha szoros szomszédságban. Így volt ez a múltban is. Ez a helyzet az erdélyi felekezeti türelem forrása. Az erdélyi közmondás azt tartja, hogy „minden vallás jó vallás, csak

a kárvallás rossz vallás“. Ennek az elvnek megfelelő a felekezeti buzgalom is.

Gyakran hallani, hogy az erdélyi magyarság nem babonás. A románság mérhetetlen babonásságához képest a magyarság babonahite valóban szinte észrevehetetlen, erdőalji gyom a rengeteg szélén. De azért a székelység legközepén is zöld tálba néznek déli napon az udvar közepén hason fekve, ha a v a k n a p-f e j f á j á s t akarják magukból kiűzni, mondván: „szaladj vaknak, mert jön az új nap“. Természetesen mindenféle babonának különösen az asszony nép híve. S az asszonyi praktikában jut gyakori szerephez; a férfiak szinte egyhangúan kinevetnek minden balhiedelmet. A kincsőrző öregen kívül a képzelet sem hordozza a természetfölöttinek és mögöttinek olyan végtelen sokadalmát, mint a szomszéd románság között. A babona lelegevenebben és legbővebb változatban a kuruzslásban él. Vannak községek, ahol évszámra nem fordul meg orvos, s a nagybeteg, ha férfi is, aláveti magát a legoktalanabb kuruzsló mivelkedeteknek.

VÁJON A FÖNTI néhány sajátos vonással megrajzoltuk-e Erdély magyarságának arcképét? — Bizonyára nem. De akinek módjában van, az ittenieket a hűséghez és teljességhez szükséges mértékig megtévezve, áttekinteni az erdélyi magyar nép szellemi és tárgyi műveltségvagyonán, azon az ezer ággal egymásba szövődő lélekbeli hagyományon és érzékelhető hagyatékon, amely minden nép népiségének, nép voltának lényege: arra az eredményre jut, hogy Erdély magyar-székely népe sajátosságai ellenére éppen úgy nem külön nép, mint a palóc, matyó vagy barkó, — csupán egy színhangulat a magyarság arcképén. A vizsgálódót igazában nem a különbségek lepik meg, hanem a csodálatos egyezések, különösen a Dunántúl népével. A sajátos szint az erdélyi nap, a hegyek és az erdők, a sebesen járó vizek, a hegláncokkal körülkötött erdőelvi változatos föld, azaz egyszerűen szólva a földrajzi környezet festette s a patinát rá más magyar fölthől többé-kevésbé különböző történeti élete edzette. A történeti meghatározókból a népi műveltségvagyon képén különösen két tény hatása tükrözik: Erdély sokszázados független magyar élete s a Nyugattal való zavartalanabb kapcsolata. De a hagyaték és hagyomány folyamatos fejlesztésében nem egy fék súrolta a haladás kerekét. Egyebek közt az a szüntelen iskolamesteri munka, amelyet történeti sorsa parancsából Erdély magyar, (és szász) népének vállalnia kellett. Ez a munka egy évszázadokon át tömegesen közéje szivárgott balkáni nép civilizálása és lassú áthasonítása volt. A maga közelében, különösen a sűrűbb érintkezésű Mezőségen, még antropológiájában is megmástitotta ezt a népet; megszelídítette vérmérsékletét, még beszéde tempóját is meglassította. Sok más meghatározó erőn és körülményen kívül ez az iskolamesterség is részes abban, hogy az erdélyi magyarságban szembetűnő vonássá fejlődött a körültekintés, a mérséklet, a kitartás, a szerénység, az önuralom és a liberális gondolkodás erénye. Ez a történeti hivatás is részes abban, hogy szava meghalkult és megtanulta a szomorú gondolkozók mosolyát.

Magára nézve, mintegy kétszáz év óta, tettereje javarészt arra fordította, hogy konzerválja azt a hagyományt és hagyatékot, azt a szintet, amelyet szerencsésebb századok folyamán elődei ráörökítettek. Ez az örökség az egyetemes magyar nép megismerésének s a modern értelmű művelődéstörténetnek alighanem leggazdagabb forrása.

VISKI KÁROLY